

ПРО ШЕВЧЕНКА ТА ДОРОГИ ДО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ... до 200-ліття Тараса Шевченка

Козак Стефан. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / [Головний редактор Г.Скрипник; упорядник Р. Радішевський] [Міжнародна асоціація українців; Міжнародна школа україністики]. – К. : Вид-во Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАНУ, 2012. – 568 с.

Ошатно видана наприкінці 2012 року в Києві нова монографічна праця професора Стефана Козака називається «Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції». Ця майже шістсотсторінкова книжка започатковує нову окрему серію тих вижливих наукових видань, які згідно із рішенням Кабінету Міністрів України побачать світ у зв'язку із 200-річчям від дня народження Тараса Шевченка у 2014-му. Першою ластівкою судилося стати саме названа праця.

Годиться пригадати, що ця праця є продовженням його студій: попередня книжка «Християнство- романтичний месіанізм-сучасність. Статті. Розвідки. Лекції» побачила світ також у Києві в році 2011¹. Нову працю «Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції» видали такі поважні інституції, як Національна академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського, Міжнародна асоціація українців, Міжнародна школа україністики, Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка та Інститут літератури імені Тараса Шевченка. НАН України.

Академік Ганна Скрипник, автор вступного «Слова до читача», а водночас і головний редактор книги, справедливо наголошує, що внесок, який зробив Стефан Козак – видатний учений європейського виміру – в дослідження «проблем української гуманітаристики в царинах літературознавства, фольклористики, філософії, релігієзнавства та націоналії, є суспільновизнаним і високоцінованим як в Україні, так і в Польщі»². Цю високу оцінку потверджують представлені в томі матеріали: ґрунтовна вступна синтеза академіка Ростислава Радішевського та 48 оригінальних розвідок професора Стефана Козака.

Капітальна розвідка Ростислава Радішевського «Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака» проливає нове світло на життєвий та творчий шлях Автора рецензованої монографії. Р.П.Радішевський, який водночас є упорядником рецензованої книжки, зумів віднайти ключі до відкриття незнаного. По-перше, 75-літній ювілей ученого Стефана Козака, «про-

читаний» Р. Радишевським крізь призму етапних у долі й творчості польсько-україніста подій. По-друге, зіставно-порівняльний вимір, який оприявнив нове, незнане у звичному, позначеному упередженнями та стереотипами, дав-нозабутому і часом занедбаному. По-третє, блискуче знання Р. Радишевським царини студій свого колеги, сфери в якій він також творчо реалізується упродовж багатьох років, – надало традиційно-ювілейному наративу глибини, забезпечило повносиллям висновки про те, що С. Козак «ніколи не узагальнює фактів задля підтвердження своєї або спростування чужої думки»³.

У добре скомпонованій, змістовно вивершеній розвідці «Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака» фахово оцінено не тільки всі попередньо видані монографічні праці професора, але також і компаративістичні статті ювіляра, як раннього періоду творчості, так і зрілого; наголошено, що новий поважний монографічний том підсумовує наукову діяльність дослідника, бо ж уміщує шевченкознавчі та порівняльні студії різноманітних років (починаючи від 60-х років), які не увійшли до інших книжок варшавського українця.

То ж перейдімо безпосередньо до розвідок самого Автора. Творчість Шевченка в інтерпретації С. Козака – то окрема цікава сторінка в шевченкознавстві. Передусім, новаторським є європейський контекст як у вимірі визвольного руху в Європі, так і в царині прочитання творчості українського генія, сягаючи до методологічних засад у площині не лише літературознавства, а й історіософії, культури, соціології. Відкриває цикл шевченкознавчих студій філософська розвідка «Історіософські концепції Тараса Шевченка», яка порушує ряд важливих питань, в тому числі проблему теодицеї, проблему, над якою міркував також Григорій Сковорода⁴, творчість якого мала значний вплив на Тараса Шевченка. Тарас Шевченко, якого «характеризує християнська турбота про олюднення світу», за переконанням С.Козака, трактує християнство «як есхатологічне очікування, повернене до майбутнього, як релігію надії та визволення. У такому контексті значення історії є формулою проектування майбутнього»⁵.

Новаторським як на час появи самої розвідки, є трактування теодицеї, яке Автор кваліфікує як «обґрунтування Бога як творця світу, в якому невідокремленими складовими являються різні форми зла і страждання» (с.32). Новочасні енциклопедичні видання розбудовують цю дефініцію. Зазначимо тут тільки, що стаття «Teodycea Hryhorija Skoworody na tle slowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia» (1983) – це одна із кращих розвідок Ришарда Лужного, який звертався до творчості Григорія Сковороди упродовж всього творчого життя. Спершу це було мов би принагідно, а в останні роки – цілеспрямовано.

«Правда як sacrum у творчості Тараса Шевченка», яка вперше побачила світ у 1977-му, порушила комплекс таких проблем, дискутувати навколо яких науковці в підрадянській Україні на той час могли тільки мріяти... Йдеться про принципи християнської моралі, про сакрум, про розуміння традиції як джерела національної свідомості, що пов'язується, як підкреслено дослідником, «з вибором таких історичних і народних елементів, де найвиразніше проявляється національний характер, «ідея нації», історична роль суспільних сил і чинників, які становлять національну спільноту, право репрезентувати її та бути ідейним провідником» (с.41).

Дослідник проводить ідею болочого доходження Шевченка до правди, акцентуючи, що «перевага чинника самосвідомості закладає початок процесу пізнання правди» (с. 40), показуючи глибину історіософічного думання поета, врешті, наголошуючи у висновку: «не буде перебільшенням, що романтичну революційність, демократизм Шевченка слід поставити на чільне місце в загальній боротьбі народів Європи проти деспотизму монархів, проти гнобителів божих

та природних прав, а особливо проти гнобителів свободи і правди, фінал яких поет зображував як невідстороненість справделивої кари за злочини» (с. 42).

Прочитання поезії Шевченка крізь призму головної формули романтичної історіософії – історіософії свободи дозволило авторові статті розширити горизонти відчитання пророчої мови поета, які сягають своїми коренями Біблії, козацьких літописів, «Історії Русів», української народнопоетичної спадщини...

Герменевтичному аналізу топіки правди присвячена ще одна стаття С.Козака, а саме «Ідеал правди у Шевченка», яка вперше побачила світ у авторитетному науковому часописі «Слово і час» у 1990-му. Дослідник простежує, як взяті з Євангелія від Іоанна слова «І пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить» (як відомо, саме вони стали девізом Кирило-Мефодіївського братства) – знаходять реалізацію у поезії Шевченка «в довершеній поетичній формі», переплавляються в пророчі передбачення.

«Романтики, до речі, вважали, що народам дав життя Бог, і тому боротьба за незалежність – то просто виконання волі Провидіння, здійснення божих принципів людської гідності й правди, тоді як їх втрата чи попрання є першим кроком до втрати свободи» (с. 58), – наголошує дослідник і далі, апелюючи до поезії Шевченка, твердить, що окремі елементи його творів свідчать, що такого роду філософія була відома Шевченкові.

Розвідка «Тарас Шевченко та Юліуш Словацький», яка вперше побачила світ у 2000-му у серійному виданні «Київські полоністичні студії», сьогодні видається знаковою з кількох причин. По-перше, поема «Беньовський» Юліуша Словацького є потрактована С.Козаком як ключ, який відкриває читачеві не сентиментально-сільський образ України, але України «символічної і трагічної»: «А тому це є образ, в якому відбивається найглибший сенс її історії і водночас найважливіші суспільні, політичні, релігійні та екзистенційно-філософські проблеми, які хвилювали людей тієї епохи» (с. 67). По-друге, справді, дещо ідеалізовано-перебільшений дискурс спонукає до дискусії, коли читаємо, що в таких творах, як «Беньовський», а особливо «Срібний сон Саломеї», Юліуш Словацький постає перед нами як особа, «акт відмови від шляхетських традицій, атрибутів, характеру і ментальності якої став конструктивним актом пошуку польсько-українського порозуміння і згоди» (с. 67-68).

По-третє, Автор відкриває багаторівневий вимір та глибоке філософське підґрунтя, аналізуючи те, як саме у творах Словацького і Шевченка знаходить відображення гострота українсько-польського конфлікту. Професор С.Козак слушно наголошує, що бурхлива реакція Шевченка на деспотизм «приводить на думку «Плач Єремії», але набагато важливіше те, що, як і Словацький, поет представляв ту школу мислення, яка робить спроби розв'язання універсальних питань, що керують перебігом історії, – свободи і деспотизму» (с. 74).

На підставі заново осмислених творів тараса Шевченка та Юліуша Словацького, встановлюючи взаємовпливи «на осі історія-фольклор-література», Автор праці «Тарас Шевченко та Юліуш Словацький» робить перспективні висновки, торкаючись надзвичайно складного, але й дуже цікавого для подальшого студювання питання – «переходу від історії до історіософії, сповненої елементів містики та космогонії» (с. 73).

Не дасться переоцінити циклу розвідок, які умовно можна окреслити дефініцією «Польська рецепція Шевченка». Український геній подається очима видатних польських науковців, таких як професор Мар'ян Якубець та професор В.Кубацький (статті «Дарунок Шевченкові від професора Мар'яна Якубця» та «Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького»), а також таких

знаних діячів, як П. Свенціцький та Гвідо Батталія, Єжи Єнджевич (розвідки «Павлин Свенціцький – популяризатор творів Шевченка», «Гвідо Батталія про Тараса Шевченка», «Єжи Єнджеєвич та його «Родовід українського генія»).

Розвідка від 1967 року «Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького» спонукає до співдумання і дискусії. Сила переконання, яка еманує від тези про те, що «в ранньому та зрілому романтизмі польська літературна україноманія була явищем політичним і вагомим. Кількісно вона була найчисленніша. Та й таланти значні були: Мальчевський, Гоцинський, Богдан Залеський, Чайковський, Михайло Грабовський. До них належали Словацький, Поль і Семенський. Не кажучи вже про другорядних представників «української школи», наприклад, Падуру, Грозу, Осташевського. Цій плеяді авторів протистоять Міцкевич, Красінський та Норвід, але й вони не зовсім вільні од «хвороби віку – україноманії» (с.154).

З огляду на аксіому, що польський романтизм належить до явищ світової літератури, цитований тут фрагмент набуває особливої значущості, інспірує не тільки до оцінки українського чинника в польському культурному космосі, а й до окреслення такого ж контексту літератури українського середньовіччя чи, наприклад, видатної літератури українського бароко в періоді його потуги й розквіту⁶.

Невипадковим у цій рецензії бачиться саме такий акцент. Адже ж наступну, ще більш об'ємну частину частину монографічної праці, котру озаглавлено «Українсько-польські дискурси», – започатковують статті, об'єктом пильної дослідницької уваги в яких є давньоукраїнське та давньопольське письменство, культура, стосунки та перспективи.

У статті «Польсько-українське культурне порубіжжя» розгорнуто гостро нині актуальний інтертердисциплінарний зарис. Це дало змогу по-новому подивитися на проблематику середньовічного польсько-українського пограниччя, засигналізувати найбільш маловивчені аспекти українсько-польського культурного космосу XV-XVI століть. Ідеться ж бо, – наролошує професор С. Козак, – про «усвідомлювану етнічно-релігійну своєрідність русинів, про місце, позицію, гідність – *dignitas* – і географічні межі їхньої мови. Після тривалого політичного і воєнного суперництва між Польщею та Київською Руссю й Галицько-Волинською, а також прийняття інкорпораційно-унійних пактів Русь була приєднана до Речі Посполитої. Отже, вона опинилась у багатонаціональній державі, але, свідомо власної своєрідності й давніх традицій, зокрема й мови, рішуче вимагала трактування її в новій історичній реальності нарівні з латиною, а згодом, коли латину почала витісняти польська мова, нарівні з польською» (с.177-178).

Написана й надрукована ще в 2000-му розвідка «Польсько-українське культурне порубіжжя» вражає яснобаченням реалій, свідками яких ми нині є і будемо. Так, розмірковуючи про єдність та цивілізаційну спадкоємність українсько-польського прикордоння, яке спирається на тотожність «місця» і «коріння», автор передбачив, що воно «більшою мірою, ніж прийнято думати, буде прямувати у західному напрямі, до наднаціональних, а отже, універсальних явищ і процесів, що є знаменням новочасної епохи, пов'язаної з визначними подіями і змінами» (с.181).

Головні положення промови, виголошеної в Парижі в другу річницю Листопадового повстання чільним діячем польського демократичного товариства Тадеушем Кремповецьким, слушно цитовані у статті С. Козака (с.188), варті того, аби бути нині не раз повтореними, але й – що є особливо важливим – почутими сьогодні і Українцями, і Поляками. Бо ж і справді, погодьмось із Автором, не можна нехтувати досвідом взаємних драматичних, а навіть трагічних уроків та помилок, як то й нині робить чимало дослідників...

Першодрук статті «Польська течія в давньоукраїнському письменстві» датується 1970 роком, а першодрук розвідки «Український струм у старопольській літературі» – роком 1971.

Побудована із двох самостійних підрозділів розвідка «Український струм у старопольській літературі» могла б претендувати на проспект окремої монографічної праці, особливо ж, якщо взяти до уваги уміння Автора побачити в окремих явищах – перспективи майбутніх досліджень, які й справді постали після написання його праці (наприклад, дисертаційні розправи Олі Гнатюк, Генрика Сушка в Польщі, а в Україні Миколи Сулими, Ростислава Радишевського, Юрія Луценка, Миколи Корпанюка, Петра Білоуса та інших), або ж постануть. Щодо останніх, то тут не викликає сумніву, настільки своєчасно прозвучали заохочувальні міркування Автора щодо необхідності простежити традиції українських літописів XVI-XVIII століть в історіографії А. Нарушевича, Є. Кітовича, Ю. Немцевича, С. Брандке, Й. Лелевеля та ін.

Бо ж і в найскладніші, найсумніші часи, зазначено в статті, український струмок у тодішньому польському письменстві «давав себе знати у творах таких письменників, як І.Красіцький («Хотинська війна»), Ф.Князьнін («Потрійне весілля», де він використав пісню про козака Захаренка), Ф. Карпінський, згадуваний уже Ю. Немцевич, який в «Історичних піснях» прославив козацькі часи в Україні (про свої подорожі по Україні розповідає в «Мемуарах з моїх літ»). Красу України оспівав у поемі «Софіївка» С. Трембецький (1735-1812). Степові простори, на яких пшеничні лани вигойдуються, як морська хвиля, табуни овець і тонконогих коней, – ось як змальовує автор українську зеємлю, називаючи її країною, що пливе молоком і медом...» (с.204). Додамо тут: ці суперлативи виразно вказують на те, що С. Трембецький добре простудіював українські козацькі літописи, зокрема літопис Самійла Величка.

Стаття С. Козака «Польська течія в давньоукраїнському письменстві», хоча й постала раніше за аналізовану нами вище, в книзі «Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції» представлена не відразу після розвідки «Український струм у старопольській літературі», а щойно після статті «На порозі нової літератури». Шкода, що, певно, через недогляд видавців зазначені дослідження не виєкспоновано як два крила, умовно кажучи, одного великого птаха в польоті, бо ж обидві культури й літератури перебувають на стадії невпинного розвитку, а контакти літератур, культур, мистецтва, музики набули нині особливої активності.

Наголосимо також, що саме розвідки, присвячені проблематиці середньовічного польсько-українського пограниччя, мають блискучий науковий апарат, вони супроводжені вкрай необхідними коментарями, поясненнями. Одним словом, написані вченим, який є одним із тих, хто найліпше знається на проблемах. Тих саме проблемах, від вирішення яких багато залежить у долі не тільки Польщі та України, а й цілої Європи.

Стратегічним помислом позначена розвідка «Реорієнтація польської думки щодо України», яка вперше побачила світ у 2007-му в авторитетному часописі «Slavia Orientalis». Проблема народження нової польської суспільно-політичної думки щодо України осмислюється на матеріалі тих процесів, які мали місце в епоху романтизму, але генеалогію позитивних змін С. Козак шукає у XVIII столітті, коли український і польський народи не мали самостійного політичного статусу і були «змушені до пошуків ремедіуму і шляхів виходу зі стану неволі» (с.329). Автор розвідки сягає до численних вже призабутих, але як же нині злободенних матеріалів авторства Йоахіма Лелевеля, Тадеуша Крємповецького, Яна

Чинського, Ксьондза Пуласького, Станіслава Ворцеля, Шимона Конарського, Петра Семененка та ін. Автор розвідки «Реорієнтація польської думки щодо України» переконливо показує, що в ході дискусії (а до неї залучались щоразу ширші польсько-українські кола) про причини поразки Листопадового повстання «історичні, народні та релігійні мотиви перепліталися із суспільними; не забували й про найбільш палючу й конфліктогенну проблему – ставлення поляків до українців, їхніх національно-визвольних повстань і боротьби, взаємних польсько-українських стосунків та можливих контактних впливів» (с.334).

Наголошуючи, що еміграційна переорієнтація польської суспільно-політичної думки щодо України була «сучасною, революційною та безкомпромісною», С.Козак апелює до діяльності таких радикально-демократичних часописів, як «Nowa Polska» та «Postę». Це, власне, на сторінках останнього було оцінено заслуги українців не тільки щодо Польщі, а щодо всього Слов'янського космосу, бо ж було наголошено, що український народ «є серцем слов'янського тіла», окреслено його велику роль в історії (с.334-335).

Порушується також питання про те, що в емігрантському середовищі – і цей нурт заслуговує на детальніше вивчення – саме Козаччина, а не Річ Посполита «була оплотом християнства в Європі. Хоча усвідомлення цього факту, а також суспільної та військової ролі Козаччини в історії не було поширене» (с.335). Цитована розвідка цінна й тим, що в ході аналізу промови Яна Чинського наводяться й виокремлюються конструктивні свідчення переорієнтації польської демократичної думки щодо України (с. 337). Головні тези промови Міхала Чайковського С. Козак аналізує невіддільно від його політично-дипломатичної діяльності на терені Константинополя й Туреччини як представника Hotelu Lambert і особисто князя Адама Чарториського. Доречним і надзвичайно потрібним нині є посилання на працю Марселя Хандельсмана «Ukraińska polityka ks. Adama Czatoryskiego przed wojną krymską» (Warszawa, 1937), з її акцентом на мудрих і далекоглядних засадах політики (або ж «української концепції») Адама Чарториського, яку він проводив у Парижі в 40-50-ті роки XIX століття і яка залишається актуальною донині, бо ж різночуте відрізняються від тенденційних оцінок шляхетської думки та історіографії стосовно українського народу, української історії.

Позитивними змінами, які настали в українсько-польських контактах за минулі два десятиліття, маємо завдячувати також і працям Автора, в чому переконують розвідки «Білі плями» в найновішій історії польсько-українських політично-культурних зв'язків», «Українці й поляки», «Варшавська й польська україністика в процесі трансформації та глобалізації суспільства». У першій із названих статей, першодрук якої випадає на знаменний для України рік здобуття незалежності, а саме 1991-й, – засигналізовано комплекс проблем, важливість яких, як можна нині сміливо стверджувати, була почута й належним чином оцінена по обидві сторони кордону. Зрушення відбулись на всіх рівнях, в усіх площинах. Хоча й сьогодні значною мірою справедливим (а це спонукає до поважної праці) є твердження С. Козака про те, що «ані польська література, ані українська не засвоїла собі золотого фонду української літератури, ані українська – польської» (с. 529). Має рацію дослідник у тому, що тільки добра воля з обох сторін та глибше пізнання допоможуть подолати негативні стереотипи, упередження і застарілу взаємну неприхильність.

У завершальній синтетичній статті «Україна між Сходом і Заходом (до новітніх часів)» домінує історіософічний дискурс. Пошанівно і водночас критично С. Козак прочитує і оцінює праці попередників, які студіювали окреслену в назві розвідки проблему: «Europa między Wschodem a Zachodem» Нормана Девіса (N. Davies),

«Українці» Ендрю Вілсона (A. Wilson), «Latinatas Slaviae Romanae» Пікардо Піччіо, «Україна між Сходом і Заходом» Ігоря Шевченка, «Несподіванки української історії, представлені латинією» Наталії Яковенко, «Латина на Запоріжжі» Терези Хинчевської-Хеннель, описи України Ерика Ляссоти, Гійома Боплана та інших.

Добрим знаком розвідки бачаться її дискусійні, інспіруючі до подальших студій моменти, як наприклад у розмислі про те, що «роль України як «захисного муру християнства», ясна річ, похвальна і почесна, але чи пам'ятає про це Європа, чи залишається це у пам'яті нащадків»? (с.551)

«Не слід забувати, – розмірковує Автор, що саме Україна, її населення протягом багатьох віків ставали здобиччю і жертвою нищівних нападів османських грабіжників. Можна припустити, що у європейській свідомості ця роль України як «захисного муру християнства», як «буферної» держави, врешті, як держави, котра лежить на межі між Сходом і Заходом, залишається радше скромною» (с.551).

В іншому контрапункті доречним бачиться діалог із положеннями праці Ендрю Вілсона про те, що «повторне відкриття генетичного зв'язку» України із Київською Руссю треба розглядати як значною мірою відкриття вже українських істориків XIX століття. С.Козак переконує, що така картина є далеко не повною. Аргументи вченого є ваговитими, бо ж і справді «не можна забувати, що провідні козацькі літописці – Самовидець, Граб'янка, Величко, анонімний автор «Історії Русів», цілком свідомо посилалися на геополітичну концепцію Київської Русі, яка була звернена і на Схід, і на Захід, а також драматично описували козацьку місію *antymurale Cristianitas*, опираючись на концепції Лівія і Тацита та вкладаючи у вуста історичних персонажів надто патріотичні промови» (с.552).

Широка панорама проблем, явищ і процесів у монографії поєднується із проекцією концептів кожної доби на етапні історичні та історико-художні твори українського, польського й світового письменства. Це твори, які стали видатними явищами європейської і світової культури. Твори як авторські, так і народнопоетичні, такі як «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», «Історія Русів», «Маніфест до держав Європи» та «Вивід прав України» Пилипа Орлика, козацькі літописи, козацький героїчний епос... На окрему розмову заслуговує дипломатична діяльність, наприклад, Григорія Орлика, який виконував спеціальні дипломатичні місії у справах Східної Європи.

Зазначимо, що месіаністичну історіософію анонімного видатного твору «Історія Русів»

С. Козак уперше проаналізував ще в 90-х роках XX століття, а повніше її окреслив у своїй книжці «*Prerogantyzm ukraiński*» (Варшава, 2003).

Окремі положення, як видається, часом вимагають докладнішого пояснення: «Викладання поетики і риторики сприяло тоді поширенню в руській культурі такого сприйняття письменницької творчості, яке радикально вирізнялося від того, котре століттями нав'язувалося церковною доктриною православного слов'янства. Заміна класичними гуманістичними нормами староруських письменницьких парадигм і доктрин викликала сильний шок, наслідки якого досить швидко з українських земель поширилися і в Московській Державі» (с.550). Можна мати претензії й до численних видавців, які не завжди пильно вичитали видавничу коректу (с.339, 529, 559, 564, 565). Гостро потрібним у такій книзі бачиться біо-бібліографічний покажчик та розлоге резюме англійською, польською, російською мовами.

Насамкінець відрадно зазначити: нова праця професора Стефана Козака, яка є підсумком його півстолітньої наукової праці на ниві українознавчо-культурологічної, української суспільно-філософської думки та українсько-польських історичних, культурних, літературних взаємин, – переконує читача у творчому повносиллі вченого.

Примітки:

1. Козак Стефан. Християнство-романтичний месіанізм-сучасність. Статті. Розвідки. Лекції / Стефан Козак. – К. : Міжнародна школа україністики НАН України, 2011. – 336 с.
2. Скрипник Ганна. Слово до читача (в:) Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Ганна Скрипник. – К., 2012. – С. 5.
3. Радишевський Ростислав. Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака (в:) Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Ростислав Радишевський. – К., 2012. – С.24.
4. Дивись детальніше: Łużny Ryszard. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia // Studia slavica In honorem viri doctriissimi Olewa Horbatsch. Festgabe zum 65.Ge burtstag, herausgegeben von G.Freihof, P.Kosta und M.Schütrumpf. Teil 2. Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto. – Wagner ; München, 1983. – S. 98-108.
5. Козак Стефан. Історіософські концепції Тараса Шевченка (в:) Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Стефан Козак. – К., 2012. – С. 32.
6. Тут варто назвати бодай найбільш знакові праці останнього двадцятиліття: Макаров Анатолій. Світло українського бароко. – К., 1994; Шевчук Валерій. Муза Роксоланська : у 2-х тт. – К., 2005-2006; Ірина Бондаревська. Парадоксальність естетичного в українській літературі XVII-XVIII ст. – К., 2005. Не можна проминути також також новаторських розвідок Богдани Криси, Леоніда Ушкалова, Юрія Пелешенка, Геннадія Ноги, Миколи Сулими, Петра Білоуса, Ігоря Ісіченка, Людмили Шевченко-Савчинської, Ольги Циганок, Катерини Борисенко та ін.

Отримано: 29.04.2013 р.